

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw“

Kinderen des lichts

In het Woord was het leven en het leven was het licht der mensen; en het licht schijnt in de duisternis en de duisternis heeft het niet gegrepen. Hij kwam tot het zijne, en de zijnen hebben Hem niet aangenomen. Doch allen die Hem aangenomen hebben, hun heeft Hij macht gegeven om kinderen Gods te worden, hun, die in zijn naam geloven; die niet uit bloed, noch uit de wil des vlezes, noch uit de wil eens mans, doch uit God geboren zijn.

Joh. 1 : 4, 5, 11—13.

De proloog van het evangelie van Johannes spreekt diepe woorden over het Woord dat vlees werd. En hij spreekt over dat vleesgeworden Woord als over het licht der mensen. Dat Woord bracht het leven naar de mensen. Zij leefden immers in de dood. Ze leefden onder het doodsoordeel van God. Ze hadden gezondigd, en de bezoldiging van de zonde is de dood. En het Woord werd vlees om de ban van de dood te verbreken. Hij kwam om het leven te schenken, om de mensen uit de dood in het leven over te plaatsen. Hij bracht het leven omdat Hij het leven wás.

En het leven was het licht der mensen. De mensen leefden in de nacht. In het pikke-donker van de Godverlatenheid. Ze waren zelf nacht. Ze strompelden als blinden door het bestaan. Overal waar de mens God heeft verlaten, heerst de duisternis, ondoordringbaar. Maar toen Christus kwam, werd die duisternis ineens doorbroken. Toen boorde zich een felle lichtbundel door de nacht. Toen konden de mensen weer zien waar de gebaande wegen waren, waar de weg was naar God. Toen was de vloek van het donker verdwenen.

Maar dan volgt het verschrikkelijke: de duisternis heeft het niet aangenomen. De duisternis heeft zich niet willen laten doorlichten. (U mag de klemtoon op de eerste lettergreep leggen, maar u mag het ook op de tweede doen). Het licht is in de wereld gekomen, maar de mensen hebben de duisternis liever gehad dan het licht, want hun werken waren boos. Een ieder immers die kwaad bedrijft, haat het licht en gaat niet tot het licht, opdat zijn werken niet aan de dag komen. (3 : 19, 20). Dat is het verschrikkelijke. Het licht wordt gehaat, omdat men de zonde liefheeft. Daarom heeft men het met geweld gedooft, het trachten te vernietigen.

Dat alles is des te erger, wanneer we bedenken dat hier niet gesproken wordt over de blinde heidenen, maar over kerkmensen. Dié hebben het licht gehaat. Dié hebben de zonde liefgehad. Het waarachtige licht was komende in de wereld. Hij kwam tot het zijne, en de zijnen hebben Hem niet aangenomen. Hij kwam tot het volk Israël, het speciale verbondsvolk van God. Hoewel heel de wereld zijn eigendom is omdat ze door Hem is gemaakt, was het volk Israël toch wel in bijzondere zin zijn eigendom. Tot dat volk kwam Hij. Hij verkeerde onder zijn broeders. En Hij liet in hun midden het licht schijnen.

Och, het was zo donker geworden binnen het volk Israël. Er heerste een diepe duisternis in Kanaän. Het was er in de loop der eeuwen steeds donkerder geworden. Het Woord van God was er nog wel, maar het werd onder een korenmaat gehouden. Men liet het niet meer schijnen in het leven van iedere dag. Men sprak er nog wel over. Men discussieerde er nog wel over. Het Woord van God werd nog wel misbruikt voor splin-

terige disputen. Maar het was geen licht meer op het levenspad. In de praktijk van iedere dag had men het afgeschermd door een massief scherm van menselijke inzetten en geboden. En dat scherm liet het licht niet meer door. Ja, het was donker geworden in Israël. De duisternis héérste.

En toen kwam Christus tot de zijnen, tot Israël. En midden in die duisternis stond Hij daar als een lichtende fakkel die heel het volk verlichtte. Wat werd het toen weer helder en licht in Kanaän. De mensen konden de weg naar God weer zien. Ze konden weer zien waar ze moesten lopen en hoe ze moesten lopen om bij God te komen. Maar die weg ging in een zo totaal andere richting dan ze gewend waren en die weg was zo smal en bood zo weinig vertier, dat ze die weg niet eens wilden zien. Ze hebben de brandende fakkel gedooft. Toen was het weer donker in hun bestaan. En dat vonden ze fijn. Ze waren blij toe. Dat licht was ook zo scherp en zo hinderlijk aan de ogen.

Zo is dat verschrikkelijke gebeurd. Christus kwam tot het zijne. Hij kwam om de zijnen te verlossen uit de macht van de duisternis, van de zonde, van de satan. Maar ze wilden niet gered worden. Ze hebben de duisternis liever gehad dan het licht. Ze hebben Christus niet aangenomen maar verworpen, Hem gedood.

Dat is gebeurd door kerkmensen. Het lidmaatschap van de kerk zonder meer garandeert nog niet een leven in het licht. Ook nu nog kan het donker worden in de kerk. Ook nu nog kan het gebeuren, dat het Woord van God wel wordt gebruikt voor allerlei splinterige disputen. Ook nu nog kan het gebeuren, dat men elkaar in de kerk wel met het Woord van God om de oren slaat, maar dat men het niet meer laat schijnen in eigen persoonlijk leven, dat men in het leven van iedere dag de duisternis liever heeft dan het licht en op die manier Christus opnieuw kruisigt. Dat is een mogelijkheid waarvoor we voortdurend op onze hoede moeten zijn.

Maar er zijn er gelukkig ook geweest, die Christus wel hebben aangenomen. In vergelijking met de anderen waren het er maar weinigen, maar ze waren er dan toch. En zovelen Hem aangenomen hebben, hun heeft Hij macht gegeven kinderen Gods te worden.

De Joden gingen er prat op, dat God hun Vader was (Joh. 8). Wij zijn niet uit hoerij geboren, zeggen ze tot Christus. Wij hebben één Vader, God. Daar waren ze trots op. Maar Christus ontleemt hun die illusie. Indien God uw Vader was, dan zoudt gij Mij liefhebben. Wie Christus verwerpt, heeft God niet tot Vader, die staat niet in een goede

UIT DE INHOUD:

Kinderen des lichts	M. R. v. d. B.
Doorgaande Reformatie (VII)	C. V.
De Christelijke Gereformeerden en wij (VI)	H. J. J.
Het onaantastbare in ons (III slot)	K. J. P.
Over de zogenaamde tussentoestand (I)	B. T.
Verhaalsrecht en Alimentatieplicht	J. M.
Boekbespreking	H. C. E. S.-L.; J. v. W.
Persschouw	C. V.
Van hier en ginds	
Kerknieuws	

verhouding tot God. Alleen wie Christus aanneemt in geloof, alleen hij ontvangt de macht kind van God te worden. Dat is een recht dat niet in de lijn van vleselijke afstamming verkregen wordt. De kloof tussen God en mens wordt niet gedempt door een beroep op een onberispelijke stamboom. God is niet tevreden gesteld door het blote feit dat iemand een lijnrechte afstammeling is van een geloofsheld.

De Joden wezen naar Abraham. Onze vader is Abraham. En daaruit volgde voor hen automatisch dat God nu ook hun Vader was. Kind zijn van Abraham impliceerde voor hen kind zijn van God. Maar de Schrift slaat deze gewaande vanzelfsprekendheid stuk. Kind zijn van Abraham is een onberekenbaar voorrecht. Maar toch maakt Abraham niet tot kind van God. Want Abraham is niet de Middelaar tussen God en mensen, maar Christus. Alleen wie Christus aanneemt, ontvangt de macht kind van God te worden. Kind zijn van gelovige ouders is een onberekenbaar voorrecht. Maar onze ouders kunnen ons niet met God verzoenen. Dat kan Christus alleen. Niet onze afstamming maakt ons tot kind van God, maar ons geloof in Christus. Men wordt niet met God verzoend door geboorte uit vlees en bloed, maar door geloof in het vleesgeworden Woord, dat is door geboorte uit God. Want een ieder die gelooft dat Jezus de Christus is, is uit God geboren. (1 Joh. 5 : 1). Zij leven niet meer in het duister. Voor hen is een groot licht opgegaan. Ze zijn kinderen des lichts geworden.

Wat is het nu licht geworden in hun leven. Licht in hun huizen, licht in de fabriek waar ze werken, licht op hun ziekbed, licht op hun sterfbed. Ze zijn zelf lichten geworden, lichten op een standaard. En ze zingen: Door U, o Heer, geeft mijne lamp haar licht, mijn God verdrijft de nacht uit mijn gezicht.

Maastricht

M. R. v. d. Berg.

Doorgaande Reformatie

VII

Waarom dit geschrijf?

Ik kan me levendig voorstellen, dat na de lezing van de voorafgaande artikelen in het hart van sommige lezers de vraag opkwam: Waarom schrijft hij dat? Er staat boven de artikelen steeds: **Doorgaande Reformatie**. Maar over wat men onder ons doorgaande reformatie noemt heb ik nog niet veel gehoord. Alleen in het eerste artikel kwam daarover wat voor. Het lijkt net of hij de

domper op de arbeid van de doorgaande reformatie wil zetten. Wat wil hij eigenlijk met zijn geschrijf?

Inderdaad, ik kan me voorstellen, dat men vragen als deze stelt. Ze zijn ook metterdaad gesteld geworden. Ze werden zelfs ook reeds beantwoord. En dan in de trant van: Wat heb je aan dat gezeur? Houd op met dat vrome gepraat! Word maar eens „zakelijk“!

Graag wil ik op bovengenoemde vragen ingaan. En wel door te vertellen wat mij er toe bracht te schrijven zoals ik deed.

Wat mij er toe bracht dit artikelenreeksje op te zetten was, **onder andere**, een gesprek met Prof. Greijdanus, dat ik niet lang voor zijn dood met hem had.

Meestal eenmaal in de week liep ik even bij deze oude, na de dood van zijn vrouw zeer eenzame, professor aan. Aan die bezoeken denk ik altijd met veel dankbaarheid terug. Je ontving daarin altijd heel veel.

Heel vaak sprak prof. Greijdanus over de toestand van kerk, land, volk, wereld. Je kon merken, dat hij daar in zijn laatste levensdagen zeer intensief mee bezig was.

Eén van die gesprekken is onuitwisbaar in mijn geheugen gegrift.

Ik weet nog precies hoe het begon. Zo: Heb je er wel eens op gelet, Veenhof, hoe slecht, hoe ondankbaar het volk des HEREN zich alle eeuwen door tegenover God heeft gedragen? En hoe het getal van hen die God oprecht vrezen steeds kleiner wordt?

En toen kwam ongeveer het volgende verhaal:

Het begon al in het paradijs. De eerste mens, die God zo goed en schoon had geschapen en die zulke rijke schatten ontving en zelfs Gods vriend mocht zijn, keerde God al heel gauw de rug toe en verslingerde zich aan Gods grote vijand de Satan.

God komt evenwel terug, neemt Adam opnieuw aan als zijn kind.

Maar met diens eerste zoon Kaïn is het al weer mis. Hij vermoordt zijn broeder. En het duurt niet lang of heel het geslacht van Adam is zó goddeloos geworden, dat God alle mensen moet verdelgen in de zondvloed.

Maar God maakt een nieuw begin.

Hij wil de mensen niet loslaten.

Noach wordt de stamvader van een nieuwe mensheid. Zal het nu goed gaan? Neen. Het is onmiddellijk wéér mis. In het eigen gezin van Noach reeds. Cham is een goddeloze. En na niet zoveel jaren is de gehele mensheid opnieuw van God afgeweken. Ze bouwt de toren van Babel als een teken dat ze God verlaten heeft.

Maar God laat de mensheid niet los.

Weer maakt Hij een nieuw begin. Hij roept Abraham. Met hem sloot God een verbond, waarin Hij Abraham en zijn zaad zeer rijke weldaden beloofde en gaf. Hij wordt Abrahams vriend. Maar het gaat weer direct mis. Ismaël is een goddeloze en Izaks oudste zoon is Ezau. En hoe hebben de zonen van Jakob geleefd? In Egypte worden hun kinderen slaven en dienen ze de afgoden.

Maar God is vol genade. Hij neemt het verachte volk Israël toch aan. Hij sluit er dat rijke verbond mee bij de Sinaï. Hij noemt zich de God van Israël. En Israël is zijn bruid, zijn vrouw. Maar slechts enkele weken later dansen de Israëlieten, onder leiding van Aäron, om het gouden kalf. Al heel gauw maakt Israël het zelfs zo erg, dat alle volwassen Israëlieten gedood moeten worden in de woestijn en het beloofde land niet binnengaan.

Maar God blijft de trouwe. Hij brengt Israël toch, als een vernieuwd volk, in het heilige land.

Dan begint een geschiedenis van eeuwen.

Maar hoe droevig is die.

Steeds weer afval, afgoderij, gericht. Zo was het onder de Richteren. Zo was het onder de Koningen. David was een man naar Gods hart. Maar onder Salomo begint het bederf al weer met volle kracht door te werken. Met het tien-stammenrijk is het nooit meer goed geworden. Daarin gaat van kwaad tot erger. De ongerechtigheid werd daar steeds groter. Tot God het eindelijk voor goed deed ondergaan.

In het tweestammenrijk traden telkens weer godvrezende koningen op. Maar dikwijls ook goddeloze. De wederkeer tot de HERE werd steeds oppervlakkiger. De afval steeds

Hij die zichzelf toeschijnt iets te weten, dat is: die door de waan der wetenschap opgeblazen is, zodat hij zich boven anderen verheft, en bij zichzelf wijs is, die weet nog niets, gelijk hij behoort te weten. Want het begin der ware wetenschap is de kennis Gods, welke ootmoed en onderworpenheid in ons baart, ja, die ons eerder geheel nederwerpt dan verheft.

Calvijn

erger. En als geheel zonk het volk steeds dieper weg. Totdat God zijn volk land, vrijheid, tempel afnam en het in ballingschap dreef.

Maar ook dan blijft God trouw!

Het volk keert terug naar het land. Het verbond wordt vernieuwd. Een tweede tempel verrijst. Maar Israël zinkt weer weg in goddeloosheid. Erger dan vroeger. Zeker een overblijfsel naar de verkiezing was er, net als in alle eeuwen, ook toen. Maar het volk als geheel zonk al dieper weg. Afgoden diende het niet meer. Maar het vervalt tot een wettische godsdienst, een eigen gerechtigheid, een hoogmoed, die erger zijn dan afgoderij. Ten slotte komt het zo ver, dat het Gods eigen Zoon doot aan het kruis. Dat is het dieptepunt. Dat is het eind van Israëls geschiedenis als volk Gods.

Als je het van de kant van de mensen bekijkt, is Israëls historie veel meer afvalshistorie dan heilsgeschiedenis.

En na Pinksteren komt de nieuwtestamentische kerk.

Wat was God goed. Het evangelie van vrije genade wordt met grote snelheid door heel Europa en Noord-Afrika gepredikt. Waarom juist dáár?

Maar al heel gauw komt wéér de ellende. Het eerste christelijk geschrift ná het Nieuwe Testament geeft het Evangelie reeds niet meer onvermengd door. En de hiërarchie wordt er in beginsel reeds in verkondigd.

Ja, God houdt een volk, dat Hem dient. Maar hoeveel goddeloosheid openbaart zich in de kerk. Rome was dikwijls een broeinest van ongerechtigheid. En hoe was de geestelijkheid? Ten tijde van de reformatie is zij een geld- en genotzuchtige bende, de grote massa ervan leeft in openbare ontucht.

En dan geeft God de grote reformatie.

Wat was dat wonderlijk.

Wat verstonden Luther en Calvijn opeens de Schriften goed.

Maar hoe gauw kwam weer niet het verderf.

Zie maar naar ons eigen land. Dat is zeer gezegend Maar enkele jaren na de Dordtse synode is de wereld in de kerk al weer zeer machtig. En het kwaad vreet voort. De predikanten gaan dikwijls voorop in de afval en de zonde. In het begin der vorige eeuw waren er nog maar weinigen onder hen die nog wisten wat genade was.

En dan geeft God de Afscheiding.

En daarna de Doleantie.

Die hebben ook naar buiten heerlijke vruchten afgeworpen.

Ook in de laatste jaren werkte God weer.

Maar er zijn al weer zoveel zonden. Het is om bang te worden. God kwam ook in ons land telkens weer. Maar steeds kleiner wordt het getal van hen, die Hem waarlijk vrezen. Vooral onder de dominees vind je zo weinig echte vreze des HEREN. Hun ambt wordt zo gemakkelijk en zo vaak niet meer dan een broodwinning.

God kwam telkens weer. **Maar hoe lang houdt Hij dat nog vol?**

Zo ongeveer sprak prof. Greijdanus.

Die laatste woorden hoor ik hem nog zeggen!

* * *

Zoals ik reeds schreef — dit gesprek heb ik nooit vergeten.

En steeds meer werd ik ervan overtuigd, dat prof. Greijdanus ook in deze kijk op de historie blijk gaf én de Schrift én de werkelijkheid goed te hebben doorzien.

Altijd komt in de kerk weer de ellende, de zonde, de afval.

Onmiddellijk —, neen reeds ten tijde van een reformatie.

En waar en hoe begint dat dan?

O neen niet in de eerste plaats in de „leer” en zeker niet in „afwijkende” theologische opvattingen.

Die kunnen „gedachtenfouten” zijn of een niet verstaan van een bepaald onderdeel van de Schrift. Zó, dat toch in hen bij wie ze worden gevonden een werkelijk oprecht geloven in en leven bij de Schrift is. Dan zijn ze incidenten die gecorrigeerd moeten worden, maar als zodanig toch geen ernstig karakter vertonen. Zo iets komt uiteindelijk bij alle gelovigen voor. Zijn die afwijkingen evenwel méér, hebben ze dieper wortel, dan zijn ze óók iets secundairs. Dan zijn ze openbaringen van een dieper liggend kwaad. Dan zijn ze gevolgen, uitingen van iets dat erger is. Van

een niet goed staan in hart en leven voor God.

Neen, de ellende in de kerk komt alleen door een gemis van de ware vreze des HEREN, het niet werkelijk overpeinzen van en leven uit en naar het woord Gods. Het niet inderdaad en in alles in gemeenschap staan en gemeenschap oefenen, met Jezus Christus. Het niet over heel de linie strijden ten bloede toe tegen **eigen** zonde!

En die ellende komt in eerster instantie door de „gewone” zonden. Zoals een beetje hoogmoed; wat zelfhandhaving, niet de minste willen zijn; het toch ook een tikje zoeken van eigen eer, positie, gemak, plezier; het niet trouw zijn in het opgedragen werk. Door jaloersheid. Nog al op het geld zijn. Niet echt barmhartig zijn. Niet al te nauw nemen met de waarheid. Een beetje slim, handig, diplomatiek uitgekookt zijn. Het toch ook een beetje zoeken van de dingen, de plezier-tjes van de wereld enz. enz.

Dit alles is toch wel heel duidelijk in de Schrift!

Hoe komt het toch, dat in de kerk de „dogmatische” uitspraken der Schrift (de term is glad verkeerd, maar ik gebruik haar toch even, ieder weet wel wat ik bedoel) zo dikwijls met geweldige energie worden „gehandhaafd” en „verdedigd” — zelfs de conclusies daaruit — en dat er niet dezelfde ernst gemaakt wordt met de zeer vele woorden Gods waarin ons zondige leven wordt ontmaskerd en geoordeeld — door God zelf? Waarom wordt het aandringen daarvan, het binden daarvan op de consciënties dikwijls van minder waarde geacht, je soms als „ethisch” of als „vroomheidscultuur” gediskwalificeerd? We hebben daarin toch ook te doen met de woorden van de levende God zelf.

Ja, dat de ellende in de kerk begint met die gewone alledaagse zonden, dat is toch wel duidelijk uit de Schrift!

Waar toornen de profeten over? Wat veroordelen ze? Wat wijzen ze aan als de oorzaken van Gods toorn en gericht?

Lees maar een profeet. Het doet er niet toe welke.

Luister maar eens naar Hosea, de eerste van de z.g.n. kleine profeten.

Op welke zonden wijst hij?

Eigenwillige godsdienstigheid (8 : 5 ; 10 : 5) ; onzedelijkheid (4 : 11—14) ; uiterlijke godsdienst zonder oprechtheid des harten (1 : 4) ; opstandigheid ten opzichte van hen die God over ons stelde (7 : 3—7) ; vleselijk vertrouwen op de machten van deze wereld (13 : 10) ; koketteren met en steun verwachten van de groten der aarde (5 : 18, 7 : 8—15) ; gemis aan trouw, goedheid, kennis des HEREN ; zweren, liegen, moorden, stelen, echtbreken (4 : 1 ; 7 : 1) ; profeteren uit het eigen hart (4 : 5 ; 6 : 8v) ; het vergeten door de priesters van de wet van hun God (4 : 6—8). En de kern, de bron van dat alles is : afval van God, ontrouw aan Hem (5 : 6 ; 6 : 7 ; 11 : 7) het „liegen”, het niet waarlijk oprecht zijn, jegens de HERE (4 : 10) ; het wegvluichten van Hem (7 : 13) ; het afwerpen van zijn juk (4 : 11) ; het overtreden van zijn verbond (6 : 7 ; 8 : 1) ; een niet kennen van de HERE — d.w.z. ontrouw, ondankbaar, onverschillig, liefdeloos jegens Hem zijn (2 : 7 ; 5 : 4 ; 4 : 1 ; 6 : 6 ; 8 : 4 ; 2 : 14) en dat terwijl men er prat op gaat Hem te kennen (8 : 2).

Om deze dingen gaat het!

En al dit kwaad begint in de kerk terwijl dikwijls veel godsdienstigheid, kerkelijkheid, orthodoxie, „vasthouden aan de waarheid”, „strijden voor het recht”, „christelijke activiteit” wordt gedemonstreerd.

Ja, dat is de ellende, het **begin** van de afval, het **wezen** van de deformatie.

En het is verschrikkelijk als dat niet meer wordt gezien.

Het is verschrikkelijk als daar in de prediking niet rusteloos tegen wordt gewaarschuwd, als dit kwaad niet meedogenloos wordt ontdekt.

Alle doorgaande reformatie is leugen, bedrog, schijnheiligheid, als deze zonden niet ernstig worden genomen en vóór alles worden bestreden.

En ware doorgaande reformatie is vóór alles het op leven en dood, in de eerste plaats in eigen leven, maar voorts ook in heel de christelijke, de kerkelijke samenleving, vechten tegen elke openbaring van deze dodelijke, venijnige, veelal ook handig gecamoufleerde zonden.

C. V.

De Christelijke Gereformeerden en wij

VI

Toen ik de vorige week m'n artikel schreef was het niet m'n plan er nog één te laten volgen. Ik meende wel ongeveer geschreven te hebben wat ik op m'n hart had. Niet dat het mij verveelde, want het onderwerp laat mij niet los. Maar ik vreesde dat het de lezers zou vervelen en dat is een kwaad ding. Intussen kwam in de loop van deze week een en ander onder mijn ogen, dat mij dringt om nog een paar stukjes over ons onderwerp te schrijven.

Het vorige artikel eindigde met de bewering, dat wij eenheid moeten zoeken om Gods wil en ter wille van onszelf en ter wille van de wereld. Ik kan mij niet voorstellen, dat iemand de bestaande toestand zó vindt, dat hij zegt: Laat het altijd maar zo blijven! De argumenten voor zulk een bewering zou ik wel eens onder ogen willen hebben. Ik was het volkomen eens met een correspondent, die schreef: „Persoonlijk denk ik, dat wij vrijgemaakten al zó vast in het schema zitten, dat we niet meer kunnen zien hoe dwaas het is om als twee aparte kerken met dezelfde belijdenis tóch gescheiden te blijven voortleven”. Ik koester de stille hoop en bede, dat de ogen voor die „dwaasheid” aan beide kanten langzamerhand open gaan. Dan zullen we ook bidden én werken om in die dwaze toestand langzamerhand verandering te brengen. Als in beide kerken de overtuiging mocht doordringen, dat het zó niet langer mag, dan is er hoop, dat de vereniging tot stand komt vóór de wederkomst van Christus. Of bijv. „vóór we samen in Siberië terecht komen”. Deze uitdrukking is niet van mij, maar is in mijn geheugen blijven hangen, toen ik met iemand over deze dingen sprak of correspondeerde. Bedoelde „iemand” zei: „Wij zullen de vereniging wel niet beleven, of het moest zijn dat wij samen in een concentratie-kamp in Siberië terecht kwamen. Dán zouden we toch waarlijk wel samen avondmaal willen vieren en dán zouden we toch wel samen willen luisteren naar de prediking van een dominee, of die nu Christelijk Gereformeerd was of Vrijgemaakt”. God beware ons voor Siberië. Maar Hij beware ons er ook voor, dat wij niet ernstig tot vereniging zouden willen komen, vóór wij door Zijn harde hand er toe gedwongen zouden worden. Ik zou ons allen willen voorhouden de bekende regel uit Psalm 32: „Laat zulk een dwang voor u niet nodig wezen”.

Vermoedelijk is er aan beide kanten vrees voor allerlei gevaar. Vermoedelijk zal die vrees niet eens ongegrond wezen. Ik zou daartegen kunnen aanvoeren, dat in het algemeen vrees een slechte raadgeefster is. Maar daarop zou men kunnen antwoorden, dat dit maar wereldse wijsheid is. Daarom wil ik iets anders onder uw aandacht brengen. Ik heb de laatste jaren nogal eens gepreekt over het Schriftwoord: „De siddering des mensen legt een strik, maar die op de HERE vertrouwt zal in een hoog vertrek gesteld worden”. Spreuken 29: 25. We kunnen zo bang zijn voor allerlei bezwaren, dat we zondige toestanden maar laten zoals ze zijn. We zijn bijv. bang voor preken „van de andere kant”, die naar onze smaak wat eenzijdig zijn. Of we zijn bang voor zeden en gewoonten, die wij niet kunnen goedkeuren. We kunnen bang zijn voor een „Ja... maar”-houding. Anderzijds kan men bang zijn voor een zekere rechtlijnigheid, die ons niet aanstaat. Er zou nog wel meer te noemen zijn. Wie er lust toe heeft make het rijtje maar vol. Maar zouden we ons zelf ook eens beproeven en de vraag stellen, of deze vrees uit het geloof is? Als dat niet het geval is, is het zonde. En dan vallen we in een strik. Van eenzijdigheid. Of in de strik van het sectarisme. Of in die van het Farizeïsme. Dat ligt allemaal nogal dicht bij elkaar. Laten we toch op onze hoede zijn voor ongelovige vrees of angst voor allerlei gevaar. En laat ons wat meer vertrouwen op de HERE. Is Hij niet machtig om onze vrees te beschamen? Wij denken vaak zo klein van Zijn genade. Wij verwachten vaak zo weinig van Hem, die spreekt en het is er en die gebiedt en het staat er. En laten we bij onze overwegingen niet aan ons zelf in de eerste plaats denken, maar ook aan de „anderen”.

Stel eens, dat er een Chr. Geref. is, die

zegt: Onze prediking is goed, maar ik ben bang dat de prediking van de Vrijgemaakten op ons wordt losgelaten. Dan zou ik die broeder willen vragen: Zou het dan niet prachtig zijn als uw goede prediking gehoord kon worden door de Vrijgemaakten? En datzelfde zou ik willen zeggen tegen een Vrijgemaakte, die bang zou wezen voor de prediking van de andere zijde. Wat mij betreft, ik geloof in de kracht van het Evangelie. Dat is immers een kracht Gods tot zaligheid. Het zou wel eens kunnen zijn, dat we na Vereniging aan beide kanten van elkaar wat leerden. Het zou ook wel eens kunnen zijn, dat het speciaal Vrijgemaakte of het speciaal Christelijke Gereformeerde wat op de achtergrond raakte en we ons wat meer concentreerden op het bevel van Jezus Christus: „Gaat heen in de gehele wereld, predikt het Evangelie allen creaturen. Die geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn zal zalig worden; maar die niet geloofd zal hebben zal verdoemd worden”. Ik vermeest mij niet een oordeel uit te spreken over de prediking in beide kerken. Maar wat ik zo nu en dan hoor wekt bij mij wel de indruk, dat een beetje meer Evangelie aan beide kanten geen kwaad kon.

Boven kwamen „zeden en gewoonten” even om de hoek gluren. Via „Belijden en Belevén” kwam mij een artikel onder ogen uit „Enigheid des Geloofs” van Dr F. L. Bos, die wijst op het gevaar, dat wij aan de zede de kracht van de wet des HEREN toekennen. Hier volgt een gedeelte, dat mij trof en u zal treffen naar ik hoop: „Wij moeten in deze op onze hoede zijn voor het gevaar van het farizeïsme, waarvan het oordeel gelden moest: tevergeefs eren zij Mij, omdat ze leringen leren die geboden van mensen zijn. De eerbiedwaardigste zede mag nooit op één lijn gesteld worden met een goddelijk gebod. Nooit mogen wij verder gaan dan de aanbeveling daarvan als een beproefd menselijk hulpmiddel om de dienst des Heren, waarom het eigenlijk alleen te doen is, tot zijn recht te laten komen. Het geweten kan en mag dan ook nooit door de zede gebonden worden. Daarentegen klemmt het apostolische woord: staat dan in de vrijheid waarmee Christus u vrijgemaakt heeft, en laat u niet weer een slavenjuk opleggen”.

Wij zullen van elkaar veel moeten verdragen en elkaar vrijheid gunnen. De zeden veranderen met onze woonplaats of met onze leeftijd. Ze zijn anders in Groningen dan in Zeeland, anders in de stad dan op het land enz. Levendig herinner ik mij een ontmoeting met een Canadees soldaat in 1945. Hij was een van de weinigen, die de HERE vreesde. Bij welke kerk hij hoorde weet ik niet meer, maar hij vreesde God. En geloofde in de Here Jezus als zijn Heiland. Maar hij was stomverbaasd toen hij merkte, dat ik wel rookte en ook geen geheelonthouder was. Niet-roken en niet-drinken waren voor hem de kenmerken van een echt christenmens. Z'n moeder had hem geleerd, dat God de mens wel met een schoorsteen op z'n hoofd zou hebben geschapen, als het Zijn wil was dat een man mocht roken. Ik van mijn kant was zeer verwonderd, dat hij de „mouvies”, de bioscoop geregeld bezocht. Natuurlijk alleen goede filmen. Onze zeden waren zeer verschillend, maar we waren „vrienden en metgezellen” naar Ps. 119. De zeden van Chr. Geref. en Vrijgem. zullen wel uit elkaar lopen. Maar zou dat ook het geval niet zijn in eigen kring? Waarom verdraagt men elkaar in eigen kring of kerk wel en waarom zouden we elkaar niet kunnen verdragen als we samen gingen optrekken in deze donkere wereld?

Tot m'n blijdschap merkte ik, dat de vraag van samenspreking en vereniging ook in Chr. Geref. kring leeft. In „Enigheid des Geloofs” van 4 november staat een verslag van de Chr. Geref. Ouderlingenconferentie, op 19 oktober gehouden te Amersfoort. Naar gewoonte werden daar ook ingekomen vragen beantwoord. Deze betroffen het streven naar kerkelijke eenheid. Ik kan ze hier wegens de lengte niet overnemen, maar mogelijk krijgt u ze op een andere plaats onder ogen. Ik wil hier nu alleen aanhalen wat mij bijzonder trof in verband met het door mij besproken onderwerp. Ik spits de vragen en antwoorden nu toe op

Redactieleden:

Dr. J. BOSCH, P. GROEN, Prof. Dr.
H. J. JAGER, Prof. C. VEENHOF

Adres van Redactie:

H. J. Jager, Jan v. Arkelstr. 7, Kampen

Medewerkers:

Ds. D. van Dijk, Groningen
Drs W. K. van Dijk, Groningen
P. A. Hekstra, Rotterdam
Dr. D. Holwerda, Zuidhorn
Ds. P. K. Keizer, Groningen
Drs J. F. J. Lamet, Eindhoven
Ds. J. Meester, Amsterdam-Z.
Mr. Dr. J. Meulink, Enschede
D. W. L. Milo, Nunspeet
Prof. Dr. K. J. Popma, Utrecht
Drs G. Puchinger, Utrecht
Dr. H. R. Rookmaaker, Leiden
Dr. Ir. J. Stellingwerff, Eindhoven
Ds. B. Telder, Breda
Ds. G. Visee, Kampen
Ds. C. Vonk, Schiedam
Ds. D. K. Wielenga JDzn, Rotterdam
Prof. Mr. H. D. van Wijk, Amstelveen

Secretariaat Geref. Persvereniging

„Opbouw”:

H. Albracht, Prof. Wentlaan 50, Utrecht

Penningmeester van de Geref. Persvereniging:

Drs J. F. J. Lamet, Antilopelaan 2,
Geldrop, post Eindhoven

Administratie: Slotlaan 220, Zeist

de verhouding: De Christelijke Gereformeerden en wij.

De vraag werd gesteld of een kerkeraad samenspreking mocht weigeren. Door ouderling D. M. van der Leeden werd daarop o.a. dit geantwoord: „Het is wel knus en vooral gemakkelijk om zich te isoleren, maar dit levert het gevaar op, dat wij in plaats van onze kerkelijke positie te kennen, daarin vastroesten. Geestelijke luiheid verdraagt zich niet met het apostolische vermaan: „Zijt vurig van geest”. Een kerkeraad, die dit vermaan ter harte neemt, zal in de strijd tegen de zonde der kerkelijke verdeeldheid elke passende gelegenheid aangrijpen en ook zoeken, om te spreken met herders en schapen van andere (nood-)stallen”.

Als één der betrokken partijen samenspreking weigert moet men toch blijven aanhouden, al moet dit gebeuren met verstand. Zo zeg ik het in eigen woorden. Volgens de antwoordende broeder is het een wereldse redenering als men bij voorbaat de zaak hopeloos acht. Dan schiet men tekort in geloof in de Heilige Geest. Voorts moeten kerkeraden niet eerst afwachten hoever deputaten terzake gevorderd zijn, alvorens zelf tot activiteiten over te gaan. Antwoord 4 luidt letterlijk: „Het kerkverband, en dus ook een deputaatschap, heeft een dienende taak jegens de kerken. De plaatselijke gemeenten staan niet onder een hiërarchisch kerkelijk gezag. Een kerkeraad is dan ook ten volle bevoegd zèlf samensprekingen te houden”. Dat is echt Gereformeerd zou ik zo zeggen.

Vraag 5 luidt: „Wat staat een kerkeraad te doen, als met een of meer kerkeraden van andere kerken overeenstemming is bereikt?” Kostelijk vind ik het eerste deel van het antwoord: „Een kerkeraad, die op goede gronden vastgesteld heeft dat overeenstemming bestaat, moet, indien hij zichzelf serieus neemt, gaan verenigen. Dat is schriftuurlijk en confessioneel; en ook in de lijn van de Acte van Afscheiding, waarin de ondertekenaars o.a. verklaren, dat zij zich willen verenigen met elke op Gods onfeilbaar Woord gegronde vergadering”. Er wordt aan toegevoegd, dat plaatselijke toestanden en kerkverband ogenblikkelijke vereniging ongewenst kunnen maken, maar in beginsel is dan de zaak beslist.

Vraag 6 luidt: „Is het mogelijk, dat een plaatselijke kerk aangesloten is bij meer dan een kerkverband, aangenomen dat de organisatorische moeilijkheden zijn op te lossen?”

Antwoord: Het moet mogelijk zijn (en voor wat betreft de organisatorische kant: mogelijk gemaakt worden), dat een verenigde gemeente de band met meer dan een kerkformatie behoudt, zo lang die formaties zèlf nog niet samengesmolten zijn”.

Hier zullen wel vele kerkrechtelijke en organisatorische moeilijkheden liggen. Van kerkrecht en organisatie heb ik niet zo heel

Hebt U al enkele nieuwe abonné's aangebracht voor „OPBOUW”? Het is toch wel zeer belangrijk voor onze kerken, hoe de voorlichting is! Tenslotte gaat het „om Woord en Kerk”. Met enige moeite uwerzijds is ongetwijfeld nog veel te bereiken.

veel verstand. Maar ik wil wel zeggen, dat dit antwoord mij toesprekt. Daar moeten we nu maar eens rustig over nadenken. Dit moest mogelijk zijn. En anders mogelijk gemaakt worden. Het „kerkverband” houdt dunkt mij wel eens een plaatselijke vereniging tegen, die op zichzelf zeer goed mogelijk zou zijn. Wij hebben het in de jaren 1942—1946 beleefd, dat een synode plaatselijke kerken scheurde, die zichzelf nooit gescheurd zouden hebben. In de moeiten omstreeks het jaar 1946, heb ik eens aan de kerkeraad van Voorthuizen voorgesteld: Wij blijven één. Wij binden elkander alleen aan de Drie Formulieren van Enigheid. Wij leggen 1905 en 1944 en 1946 naast ons neer. Wat meerdere vergaderingen dan met ons doen willen, zullen wij afwachten. Zo wilde ik een plaatselijke scheuring voorkomen, waartoe het

„kerkverband” ons dreef. Het mocht niet baten.

Op overeenkomstige wijze zouden plaatselijke kerken kunnen verenigen, terwijl de „kerkverbanden” zo ver nog niet waren. Zouden plaatselijke kerken die zo handelden geen blijk geven van sterk geloof en vurige liefde en vaste hoop? Daar moesten we ons maar eens ernstig over bezinnen.

Als bijv. de kerken van Eindhoven het „eens” geworden zijn, waarom mogen zij dan niet verenigen? Wil de HERE dat niet? En als de HERE het wel wil, moet men dan de HERE niet meer gehoorzaam zijn dan wie of wat ter wereld ook? Zou men daar het goede voorbeeld niet mogen en moeten geven aan al de zuster-Kerken in Nederland. — Nog maar weer tot de volgende keer.

H. J. Jager.

slotte toch een eendagsvlieg is.

Velen leven onder de beklemmende suggestie van een dreigende derde wereldoorlog. Daarin zit iets goeds, deze mensen geven zich tenminste rekenschap van de realiteit, en in zoverre zijn ze meer lof waard dan zij, die zeggen: ik denk er maar niet over, ik zal het wel zien als het komt. Dat is zo iets als struisvogelpolitiek. Een wereldoorlog is af te bidden; maar als hij komt zal hij het onaantastbare niet aantasten. En dat wil nu net niet zeggen, dat een hersenspoeling niet erg is. Dat is ze wel degelijk: ze is een van de meest duivelse omvormingen van de mogelijkheid, het aangezicht van de naaste te scherpen. Mensen die hiervan iets uit de eerste hand gehoord hebben, vertellen ons dat het onvoorstelbaar vreselijk is. We hebben geen reden aan hun woorden te twifelen. Maar hierbij zou ik nu twee opmerkingen willen maken.

Ten eerste: dit is geen reden om nu te zeggen, dat de mens naar zijn lichamelijke vatbaar is voor allerlei inwerking, terwijl zijn hart als het boventijdelijk centrum van zijn bestaan niet aangetast wordt. Dit is eenvoudig een vrije vertaling van de leer van de empirische en de metafysische persoon. Door een hersenspoeling kan een mens ontredder worden zodat hij niet meer weet wie hij is. Daartegen helpt een speculatie omtrent een metafysische persoon hoegenaamd niets.

Ten tweede: ook zonder derde wereldoorlog en hersenspoelingen zijn er nog kwade kansen genoeg. U kunt ziek worden: U kunt longkanker krijgen, of in een psychose wegzakken! U kunt in een moeilijke neurotische situatie belanden doordat Uw vrienden U verraden hebben en daarbij een heel vroom gezicht trokken. En denkt U eens aan de kerkstrijd. Mijn broer heeft een knappe brochure geschreven, de psychologie van een schisma, en dat heeft nogal enige toorn gewekt; vandaag echter neemt de belangstelling voor de neurotische aspecten van een kerkstrijd zienderogen toe, misschien gaat het zelfs wat al te vlot. Men vermoedt dat Schilder van verdriet gestorven is, en met Netelenbos is dit wel vrij zeker het geval geweest. We hoeven waarlijk niet op een russische of chinese hersenspoeling te wachten: als we de weg gaan waar God ons roept, kunnen er broeders zijn die ons leven grondig vergiftigen, zodat we er ernstig ziek van worden en er misschien aan sterven.

Op deze wegen hebben we elke dag te maken met het onaantastbare. Wie in de Zoon gelooft zal leven, al is hij ook gestorven. Dat houdt op zijn minst mede dit in: hij zal leven, zijn leven is verborgen met Christus in God, ook al wordt hij gewond, bestolen, belasterd, ziek gemaakt door mensen zoals genoemd worden in Ps. 55: 13vv „Want het is niet mijn vijand die me smaadt — dat zou ik dragen; het is niet mijn hater die zich over me verheft — voor hem zou ik me verbergen; maar gij zijt het, een mens! mijns gelijke, mijn vriend en vertrouwde: wij die samen vertrouwelijk omgang genoten, die in het feestgewoel gingen naar Gods huis!”

De dichter van Ps 55 heeft het niet maar over een trouweloze vriend: hij heeft het over een groep vijanden, en bij die groep heeft zijn vriend zich nu aangesloten. Het moet ons opvallen, hoe onrustig dit gedicht is: hij heeft het over die vijandige groep, en zonder overgang spreekt hij over die éne vriend. Daarna spreekt hij weer over de groep vijanden, en zijn vriend is óók een vijand geworden. Hij roept het gericht Gods in over zijn vijanden die Gods vijanden zijn. We kunnen zeggen dat Ps. 55 uit de tijd is, maar als dit meer zal zijn dan een goedkope uitvlucht, zullen we er aan hebben te denken

Het onaantastbare in ons

III (Slot)

We weten niet hoe erg we in de loop van onze persoonlijke levensgeschiedenis beschadigd zullen worden. We weten dat we veilig zijn in ons geloof. Maar de moeite die dit gegeven heeft aan het nadenken is niet gering. In meer dan één scholastiek maakt men onderscheid tussen de empirische persoon en de metafysische persoon. Zo vinden we dat in het merkwaardige en boeiende boek Psychiatrie en Katholicisme, geschreven in goede samenwerking tussen een scholastisch theoloog-wijsgeer en een psychiater, beide hoogleraar aan de R.K. universiteit te Washington. Zij schrijven in verband met de verandering in de persoonlijkheid door de chirurgische ingreep in hersenkwabben, de zgn. lobotomie, dat men onderscheid moet maken tussen de empirische en de metafysische persoon. Door genoemde operatie wordt de empirische persoon aangetast, de metafysische niet. M.a.w.: die metafysische persoon is onaantastbaar. Hij is niet ergens voor de naaste, we kunnen hem alleen leren kennen door een voortgezet „metafisiceren”, d.w.z. door voortgezet zijnstheoretisch nadenken. De stof voor dit nadenken ontleent de oudste scholastiek aan het pure heidendom, nl. aan Aristoteles; diens gedachten zijn echter sterk beïnvloed door de zijnstheologie van Parmenides, die op zijn beurt teruggaat tot een der oudste en moeilijkste denkers van oud Hellas, t.w. Anaximander. Het is dus bij voorbaat al weinig waarschijnlijk, dat we op die wijze de plaats van het onaantastbare in ons zullen opsporen: het werk van Anaximander en Aristoteles is wel een protest en afwijzing van de binding aan primitieve cultusvormen, maar die afwijzing betekent geenszins een bevrijding uit de paganiteit. Eer is het een verdieping daarvan.

Het ligt voor de hand, dat men de ziel als het onaantastbare heeft beschouwd. Die visie vinden we al betrekkelijk vroeg in de oudheid, als de ziel als van nature onsterfelijk en als goddelijke vonk wordt beschouwd. Is men eenmaal gekomen tot de scholastieke leer van de redelijke ziel die in een materieel lichaam huist, dat is er een primaat van de ziel in deze zin, dat zij in dit leven wel onlosmakelijk met het materieel lichaam verbonden is, maar bij de dood als anima separata, als afgescheiden ziel of zuivere geest een zelfstandig leven leidt.

Men kan van zulk een beschouwing genieten, als men er in gelooft. Men kan er moed uit putten. Maar dit genieten en moed putten

zijn beperkt tot de sfeer van de substantiële eenheid, dus tot dat samengaan van ziel en lichaam waarin ze elkander wederzijds onderstellen. Met andere woorden: het onaantastbare wordt in feite gelocaliseerd in de wijsgerige theologie, en die is verre van onaantastbaar: wie filosofeert moet blijven filosoferen, hij moet aan de gang blijven, het filosoferen realiseert zich alleen in de doorgaande denkbeweging. We zijn eenvoudig opgelaten als we onze wijsbegeerte of theologie voor het onaantastbare houden, want beide bestaan alleen bij de gratie van de dagelijks terugkerende zelfcorrectie.

Bedenkt de dingen die boven zijn, staat in Col. 3: 2v, niet die op de aarde zijn; want gij zijt gestorven en uw leven is verborgen met Christus in God. Zo spreekt de Schrift over het onaantastbare in ons. Het is reëel en historisch. Een metafysische persoon staat even zeker buiten de geschiedenis als een kerk naar de idee. Een gereformeerde theorie inzake de kerk wil onderscheid maken tussen de kerk naar de idee en de kerk in de werkelijkheid, en erkent daardoor reeds dat die kerk-naar-de-idee niet tot de werkelijkheid behoort. Het is een onderscheiding die ons direct doet denken aan het verschil tussen de empirische en de indefectibile kerk, en dat herinnert ons weer aan de onderscheiding tussen de metafysische en de empirische persoon. Men heeft zich in de gereformeerde scholastiek wel beroepen op het woord van Jezus „Vreest hen niet die het lichaam doden maar de ziel niet kunnen doden, vreest Hem Die beide ziel en lichaam kan verderven in de hel”; maar in dit woord is de ziel allerm minst het onaantastbare, ze is integendeel vatbaar voor ondergang in buitenste duisternis.

Er zijn tal van antwoorden gezocht op de vraag naar het onaantastbare, en vaak heeft men gemeend een christelijk antwoord te geven. Herinner u de Doperse zienswijze, die tot een zodanige wereldverachting en cultuurvijandschap verviel, dat zij het Koninkrijk Gods, soms zeer individualistisch opgevat, tekende als een oliedrop die drijven zou op de wateren van de geschiedenis. Ook in die gedachtengang wordt het onaantastbare buiten de geschiedenis geplaatst.

Maar Jezus zegt: Wie in Mij gelooft zal leven, ook al is hij gestorven. Alleen in die zin mag het christelijk geloof het onaantastbare genoemd worden. Maar laten we niet menen, dat we de onaantastbaarheid van het eeuwige leven grijpen door het aanvaarden van een filosofietje of theologietje, dat ten

dat de situatie voor ons moeilijker kan zijn dan voor die dichter. Wij weten even goed als hij dat er een gericht Gods in aantocht is. Maar voor ons is de grootste moeite, dat de vrienden die ons verraden en soms belasteren, meestal géén ongelovige mensen zijn. We zien hen in een vreemde dwangpositie: terwijl ze in alle ernst verzekerd hebben beslist geen kerkisten te zijn, worden ze door een zonderlinge macht gedreven tot het ergste kerkisme.

We hebben de roeping Gods te volgen — dat is bekering en wedergeboorte tegelijk en het kan ons machtig troosten dat daarvoor juist dié twee woorden bestaan. En op die weg moeten we ook secuur nagaan, op welke manieren het onaantastbare verkeerd werd aangewezen, hetzij als metafysische persoon of boventijdelijk hart of een oliedrop op de golven van de historie, als heilig weten of heilige Godgeleerdheid — er komt geen eind aan de reeks, en de samenhangen zijn ongelofelijk gecompliceerd. Bij dat werk kunnen we ervaringen opdoen die ons ziek maken, onze kracht breken — en het is heus geen eer

als we er koel onder blijven, dat kon wel eens getuigen van een vereëling van de ziel die minstens zo erg is als een psychose. Ons geloof waarvan we eigenlijk niets begrijpen, is een gave van God en een taak voor ons, en we gaan verder. Want we hebben altijd goede moed, ook als de welvaart eens voorbij is, als er eens een vonk valt in het kruisvat: als een medisch onderzoek met menselijke zekerheid vaststelt dat we die ziekte hebben waarvan we, als Jan Overduin in zijn kleine roman, de naam niet noemen. Paulus spreekt van honger, gevaar, zwaard, naaktheid, verdrukking. „Maar in dit alles zijn wij (niet straks maar nu al) meer dan overwinnaars door Hem Die ons heeft liefgehad; want ik ben verzekerd, dat noch dood noch leven, noch engelen noch machten, noch heden noch toekomst, noch hoogte noch diepte noch enig ander schepsel ons zal kunnen scheiden van de liefde Gods, welke is in Christus onzen Heer”.

Mij dunkt, dat is het onaantastbare in ons.

K. J. Popma.

Over de zogenaamde tussentoestand

I

Uit de veelheid van reacties op de verschijning van het boek „Sterven... en dan?” moeten sommige lezers van ons blad wel de indruk gekregen hebben, dat hiermee een onderwerp in discussie is gebracht, dat geheel nieuw is, en dat getornd wordt aan dingen, die tot op heden onder ons volkomen zekerheid hadden. Vandaar ook, dat recensenten in diverse kerkbladen zich lieten verleiden tot uitspraken als: een opzienbarend boek, een geruchtmakend boek. Ze namen het de schrijver min of meer kwalijk, dat hij met zulk een publikatie voor de dag heeft durven komen.

Toch schreef (de latere prof.) G. Wisse reeds in 1913 in zijn boek „Het Spiritisme” (uitgave J. H. Kok te Kampen) bladz. 95, in verband met de gangbare tussentoestandsleer: „In onze christelijke kringen zelfs heerscht ten deze, geloof ik, veel misverstand. Er wordt mij veel te mechanisch gesproken over die verhouding tusschen lichaam en ziel. Vooral als men het sterven wil beschrijven en dan zegt: scheiding van lichaam en ziel; om het dan zóó voor te stellen, alsof de ziel als een dunner lichaam uit het stoffelijk lichaam werd uitgetrokken en afgescheiden, en de gestorven mensch van de levende slechts en hierin is onderscheiden, dat een gestorven mensch precies is als een levend mensch, maar alleen zijn lichaam mist. Neen, in den dood verandert het gansche organische zijn van den mensch. Niet het lichaam sterft, niet de ziel sterft, maar de mensch.

Met den dood wordt hij van een persoonlijkheid, die uit ziel en lichaam in organisch verband bestond, een persoonlijkheid, die alleen geest is, let wel, ik zeg niet: alleen ziel, maar alleen geest is”.

Prof. Wisse vervolgt dan even later: „Ik weet wel, dat velen (ook der Gereformeerden) deze opvatting nog niet machtig zijn, en van de mijne verschillen. Maar wat zij er voor in de plaats stellen blijkt al meer zoo onhoudbaar te zijn, zoo onklaar, en zoo vaag, dat men diene te beseffen, dat we allen geroepen zijn, deze zaak eens ernstig te gaan bestuderen. Dit gedeelte van de leer 'der laatste dingen' is verre van voltooid, om niet te zeggen dat het in menig opzicht door en door verward is. Ik had behoefte bij dit punt de aandacht eens te bepalen, al ware het slechts om tot nieuwere arbeid te prikkelen”.

Let wel, dit werd van gereformeerde zijde reeds in 1913 opgemerkt. En sedert is dit onderwerp in onze kringen op verschillende wijze in bespreking gebleven. Met name in de jaren 30, welke aan onze kerkelijke vrijmaking zijn voorafgaan.

Het kan daarom van nut zijn in enkele artikelen een kort overzicht te geven van diverse beschouwingen omtrent de zogenaamde tussentoestand, die in en buiten onze kring ten beste zijn gegeven. Natuurlijk kan dit overzicht slechts onvolledig en summier zijn. Toch voldoende om te laten zien, hoe weinig eenstemmigheid op dit punt bestaat.

De Rooms Katholieke leer.

De mens bestaat uit lichaam en ziel. Bij het

sterven wordt de onsterfelijke ziel van het sterfelijk lichaam gescheiden. Direct na de dood wordt de ziel door God geoordeeld en naar de hemel, het vagevuur of de hel verwezen. Dit is het „bijzondere oordeel”, dat later bij de opstanding wordt gevolgd door het definitieve „algemene oordeel”.

De Heidelbergse Catechismus.

Na dit leven wordt de ziel van stonde aan tot Christus haar Hoofd opgenomen. Eenmaal (in de dag der dagen) wordt dit ons vlees, door de kracht van Christus opgewekt, weer met onze ziel verenigd en aan het heerlijk lichaam van Christus gelijkvormig.

De gangbare Gereformeerde theologie.

De mens bestaat uit lichaam en ziel. Het lichaam is sterfelijk. De ziel is onsterfelijk. Bij het sterven worden lichaam en ziel van elkander gescheiden. Het lichaam komt in het graf, bij de doden. De ziel wordt terstond tot Christus opgenomen in de hemel. Tenminste van degenen, die in Jezus ontslapen zijn.

Alle gestorvenen verkeren in de staat des doods (scheool of hades). Maar in die staat des doods, waarin alle zijn, heerst een groot en eeuwig onderscheid. De gelovigen komen als gezaligde zielen na de dood terstond in de heerlijkheid des hemels. Voor hen is het sterven geen sterven meer, maar een doorgang tot het eeuwige leven en zij worden terstond opgenomen tot Christus, hun Hoofd.

Het woord „paradijs” drukt hier de zaligheid uit. Dus geen vagevuur. Ook geen ziele-slaap. Deze tussentoestand is voorlopig en tijdelijk. Hij gaat eenmaal over in de eeuwige heerlijkheid, wanneer ook het lichaam zal zijn verzezen en verheerlijkt en de zaligen naar ziel en lichaam, dus naar de ganse mens in Gods licht zullen wandelen.

De ongelovigen, die Christus hebben ver-

worpen, gaan in de pijn; zij blijven onder de toorn Gods, voor hen is de tussentoestand een toestand van oordeel en straf, die straks overgaat in de verdoemenis voor lichaam en ziel.

De tussentoestand neemt dus met Christus' wederkomst in de opstanding des vleses een einde.

(Zie: Christ. Encyclopedie, 1e druk, deel V, bldz. 493 v. door dr K. Dijk).

H. Bavinck's Dogmatiek.

Wie kennis neemt van Bavinck's uitvoerig hoofdstuk over de zogenaamde tussentoestand, raakt in verlegenheid bij al wat uit de geschiedenis der godsdiensten en van de wijsbegeerte en de Roomse en Protestantse dogmageschiedenis naar voren wordt gebracht aan meningen en opvattingen en leerstellingen en ijdele speculaties in zake de tussentoestand.

Gaat Bavinck de Schriftgegevens na uit Oud en Nieuw Testament, dan komt hij tot zeer tegenstrijdige conclusies. Ook voor hem bleek het moeilijk in gelding te brengen, wat hij zelf moet getuigen: „De geschiedenis van de tussentoestand bewijst, dat het de theoloog en de mens in het algemeen moeite kost, om zich te houden binnen de grenzen, der H. Schrift en niet wijs te zijn boven hetgeen men behoort wijs te zijn” (IV, 674).

Hij zegt: „De gegevens, welke de H. Schrift over de tussentoestand bevat, zijn genoegzaam voor het leven, maar laten vele vragen, die er kunnen prijzen in het nieuwsgierig verstand, onbeantwoord. Indien men deze toch wil oplossen, kan men niet anders dan de weg van gissingen betreden, en loopt men gevaar, om het Goddelijk getuigenis door vindingen van menselijke wijsheid teniet te doen”.

Toch komt Bavinck telkens tot vrij stellige uitspraken. B.v. op bldz. 659: „Voor een beschouwing, die alleen het lichaam sterven laat en zich troost met de onsterfelijkheid der ziel, is in het O. Testament geen plaats. De ganse mens sterft, als bij de dood de geest, Ps. 146 : 4; Pred. 12 : 7, of de ziel, Gen. 35 : 18; 2 Sam. 1 : 9; 1 Kon. 17 : 21; Jon. 4 : 3, uit de mens uitgaat. Niet alleen zijn lichaam, maar ook zijn ziel verkeert in de staat des doods en behoort de onderwereld toe; daarom kan er ook van een sterven der ziel gesproken worden, Gen. 37 : 21; Num. 23 : 10; Deut. 22 : 20; Richt. 16 : 30; Job 36 : 14; Ps. 78 : 50, en van verontreiniging door aanraking van de ziel van een dode, d.i. van een lijk, Lev. 19 : 28; 22 : 11; 22 : 4; Num. 5 : 2, 6; 9 : 6, 7, 10; Deut. 14 : 1; Deut. 14 : 1; Hagg. 2 : 13. Gelijk de ganse mens in de weg der gehoorzaamheid voor het leven bestemd was, zo vervalt hij ook door zijn overtreding geheel, naar ziel en lichaam beide, aan de dood, Gen. 2 : 17”.

„Zij, die met geweld de wijsgerige leer van de onsterfelijkheid der ziel in het Oude Testament hebben willen vinden, hebben de openbaring Gods aan Israël niet verstaan, en Westerse ideeën ingelegd in de religie van het Oosterse volk”.

Een volgend keer nog enkele andere beschouwingen.

B. Telder.

Verhaalsrecht en Alimentatieplicht

Op 9 nov. j.l. werd door de Tweede Kamer het wetsontwerp tot beperking van het verhaalsrecht, bedoeld in hoofdstuk V der Armenwet, aanvaard.

Het is goed bij de betekenis van deze wet wat nader stil te staan, daar deze een vrij belangrijke verandering gaat brengen in de mogelijkheid van de overheid om aan behoeftigen verleende bijstand op familieleden te verhalen.

Krachtens het verhaalsrecht, geregeld in de Armenwet, kunnen overheid, kerkelijke en particuliere instellingen financiële bijstand, die ze verleend hebben terugvorderen van de geholpene zelf en van de familieleden, die wettelijk tot bijstand verplicht zijn.

In afwachting van een definitieve herziening van de Armenwet is nu echter al een vrij ingrijpende wijziging van het verhaalsrecht tot stand gebracht.

In de eerste plaats wordt het verhaal in de betrekking tussen grootouders en klein-

kinderen geheel afgeschaft.

Deze afschaffing correspondeert met de voor enige jaren aanvaarde schrapping van de alimentatieplicht tussen grootouders en kleinkinderen in het nieuwe burgerlijk wetboek.

Verder wordt het verhaal in de betrekking tussen ouders en meerderjarige kinderen en tussen schoonouders en aangetrouwde kinderen sterk beperkt.

Dit verhaal vervalt nl. indien aan twee voorwaarden is voldaan. De eerste is, dat het bijstand moet betreffen aan hen, die voor 1901 geboren zijn, of aan hen, die in een inrichting verpleegd worden.

De tweede voorwaarde is, dat de financiële draagkracht van de tot bijstand verplichten beneden een bepaalde grens blijft.

Deze draagkrachtgrens komt er, kort gezegd, op neer, dat zij, die niet meer dan f 3.000,— inkomstenbelasting betalen, niet meer voor verhaal worden aangesproken. Dit

betekent, dat b.v. een ongehuwde een inkomen moet hebben van minstens f 12.000,— en een gehuwde met 2 kinderen een inkomen van minstens f 15.840,— om voor verhaal in aanmerking te komen.

Daarnaast is nog een vermogensgrens gesteld, die echter van minder belang is.

De hoogte van deze draagkrachtgrens doet wel zien, dat de grote meerderheid van de bevolking niet meer voor verhaal in aanmerking komt.

De motivering van deze sterke beperking van het verhaalsrecht is voor de groep, die voor 1901 geboren is, dat deze mensen nog onvoldoende voor hun oude dag hebben kunnen zorgen. Voor hen, die later geboren zijn, geldt, dat in de particuliere sfeer voorzieningen getroffen zijn of zullen worden, welke tezamen met de A.O.W. voor voldoende levensonderhoud zullen zorgen.

Het is echter gebleken, dat in de groep, geboren voor 1901 nog vele stille armen zijn. Velen laten een beroep op steun van gemeentelijke instellingen achterwege, omdat dit ertoe zou kunnen leiden, dat de familie wordt aangesproken. Om de familieverhoudingen niet te verstoren, blijkt men dan maar liever in de behoefteigheid te berusten. Men vermoedt, dat alleen in Amsterdam 4600 echt-paren en 6700 alleenstaanden van deze stille armen zijn.

Voor hen, die in inrichtingen verpleegd worden komt daar nog het motief bij, dat de bijstand in deze gevallen vaak van lange duur is en daardoor bijzonder zwaar drukt.

Volgens de toelichting was het de bedoeling met betrekking tot de toekomstige nieuwe Armenwet nog geen principiële beslissing te nemen.

De vraag moet echter gesteld worden, of dit in feite nu toch al niet geschiedt.

Art. 28 van de Armenwet stelt, terecht, de burgerlijke armenzorg subsidiair ten aanzien van de particuliere en kerkelijke zorg.

Terecht, want de overheid is pas de laatste instantie die steun verleent aan hulpbehoevenden.

Voor een belangrijke groep vervalt nu echter dat subsidiaire karakter. Het zal ook wel ondoenlijk zijn de nu voorgestelde regeling later weer ongedaan te maken.

Want men vergisse zich niet in de omvang van de thans in te voeren beperking van het verhaalsrecht.

Juist de bejaardenhulp vormt de grootste categorie der hulpbehoevenden. Weinigen zullen bij de hoge draagkrachtgrens nog voor verhaal in aanmerking komen.

Welke motieven zal men bij de nieuwe Armenwet kunnen aanvoeren, om bij de andere gevallen van bijstand het verhaalsrecht nog te handhaven. Verstoren ook deze vaak niet de familieverhoudingen?

Een ernstig bezwaar is ook, dat er grote discrepantie ontstaat tussen het verhaalsrecht en de alimentatieplicht.

Het is nl. zo, dat het alimentatierecht, geregeld in het burgerlijk wetboek, wel gehandhaafd blijft.

Krachtens de regeling in dit burgerlijk wetboek blijven zij, die bijstand behoeven, gerechtigd zelf hun kinderen en verdere alimentatieplichtigen langs gerechtelijke weg voor bijstand aan te spreken.

Bij de behandeling van het eerste boek van het nieuwe burgerlijk wetboek voor enkele jaren is van socialistische zijde getracht deze alimentatieplicht uit het wetboek te verwijderen.

Van socialistische zijde werd toen gesteld, dat de uit de Bijbel afgeleide alimentatieplicht op een geheel andere maatschappijvorm geprojecteerd was. De hulp aan de naaste is nu echter, zo stelde men, verlegd naar de moderne maatschappij. Dit is de moderne vorm van naastenliefde, waarmee de Bijbel nog geen rekening had kunnen houden!

Het verzet tegen deze aanslag op de alimentatieplicht had in zover succes, dat alleen de onderhoudsplicht tussen grootouders en kleinkinderen verviel, maar voor het overige gehandhaafd werd.

Thans is het echter wel gelukt het verhaalsrecht van de overheid drastisch te beperken. En dit zal op den duur de alimentatieplicht onherroepelijk ondermijnen.

Immers door de beperking van het verhaalsrecht is nu een vreemde, op den lange duur onhoudbare situatie geschapen.

Hij, die bijstand nodig heeft, kan in vele gevallen nu zelf een keus maken.

Wil hij zijn familie sparen, of terwille zijn voor de goede verhoudingen, dan kan hij om bijstand bij de gemeente aankloppen.

Indien hij echter zijn familie dwars wil zitten, dan heeft hij de mogelijkheid, krachtens de alimentatiebepalingen van het burgerlijk wetboek, die familie zelf voor bijstand aan te spreken.

Nu de-bijstand-behoevende zelf de keus heeft, is het wel zeker, dat de laatste stap voorzeker bij de familie in slechte aarde valt.

Is hij lid van een kerk, dan kan hij zich tot de diaconie wenden. Dan weet hij echter, dat de diaconie, als er aanleiding voor is, de familie op haar plicht wijst. Zelfs kan de diaconie zelf ook verhaal uitoefenen. Want het verhaal van kerkelijke instellingen is volledig gehandhaafd.

Is het gevaar niet groot, dat ook kerkleden met passering van familie en diaconie de hulp van de overheid inroepen?

Inconsequent is voorts, dat de beperking van het verhaal alleen voor meerderjarige kinderen geldt. Minderjarigen vallen niet onder de vrijstelling. Een vroegtijdig huwelijk zal dan een mogelijkheid bieden aan het verhaal toch te ontkomen.

Het is wel duidelijk, dat tegen deze wet grote bezwaren zijn in te brengen. Desondanks werd ze met de grootst mogelijke meerderheid aanvaard.

Een doorslaggevend motief was daarbij, dat de plicht tot hulp aan verwanten in brede lagen van ons volk niet meer als zedelijke plicht wordt gevoeld.

BOEKBESPREKING

Piet Prins - Onder de geuzenvlag.
Uitgave: Firma Groenendijk, Rotterdam.

Prijs: in linnen band f 5.20.
in kartonnen band f 4.20.

Met zijn nieuwe boek „Onder de geuzenvlag” heeft Piet Prins zijn trilogie, spelend in de 80-jarige oorlog voltooid. De eerste delen zijn verschenen onder de titel: „Toen de morgen kwam” en „De Tirannie verdrijven”.

Enkele weken geleden heeft het kinderboek in het licht van de schijnwerpers gestaan. Dit was tijdens de kinderboekenweek. En in het juryrapport, bij de toekenning van de prijs voor het beste kinderboek van dit jaar werd weer — en terecht — geklaagd over de vele ronduit slechte kinderboeken, die telkens weer verschijnen. Alsof men er zich tegenover een kind maar makkelijk van mag afmaken!

Herhaaldelijk ook heb ik in dit blad de klacht geuit, dat er bijna geen goede kinderboeken verschijnen in onze kring. Daarmee zeg ik niet, dat de kinderen ze niet mooi vinden. Dat kan best. Maar we moeten de kinderen toch ook leren lezen en onderscheiden en ze moeten hun smaak ook ontwikkelen. In dit verband heb ik ook gewezen, op wat ik in andere boeken van Piet Prins onverdraaglijk vond.

Daarom verheugt het mij echter nu eens een boek van deze schrijver te mogen aankondigen, dat goed is. In „Onder de geuzenvlag” geeft Piet Prins een spannend verhaal, zonder al te veel te moraliseren. Het „lerende” element maakt een levend onderdeel uit van het geheel, het is er ingegroeid. Alles is zo gesteld, dat de kinderen het kunnen begrijpen en aanvoelen.

Een bijzonder boek is het niet — wel een goed boek en een echt kinderboek. Vooral dat laatste is belangrijk. Van harte kan ik dit boek aanbevelen!

H. C. E. Smit-Labots.

AANKONDIGING

**FRANK VANDEN BERG,
ABRAHAM KUYPER,**

Grand Rapids, U.S.A., 1960.

Abraham Kuyper heeft niet over gebrek aan belangstelling te klagen. Reeds tijdens zijn leven was hij vaak het middelpunt van ernstige critieken (en werd hij op het platform der verering toegejubeld). Na zijn dood in 1920 bleef hij in de pers leven. In 1950 hield zelfs een onder de lezers van dit blad

Velen blijven liever maar verstoken van hulp om de familieverhoudingen niet totaal te verstoren.

Niet te ontkennen is ook, dat vooral in kleinere gemeenten het verhaalsrecht vaak te rigoreus werd gehanteerd.

De P.v.d.A. wilde daarom de draagkrachtgrens maar geheel schrappen. Ze werd daarin gesteund door de Nationale Raad voor Maatschappelijk Werk, die tevens een pleidooi voerde voor een schraping van het verhaalsrecht van kerkelijke instellingen. Wanneer men eenmaal op deze weg is, is dat ook metterdaad het meest consequent.

Naar mijn opvatting had een tijdelijke regeling als deze bedoelde te zijn, zich moeten beperken tot het stellen van meer soepele normen.

Bij de behandeling van een nieuwe Armenwet had men zich dan eerst eens principiële kunnen bezinnen over de betekenis van de alimentatieplicht en het verhaalsrecht.

In feite heeft men nu, zonder deze bezinning, door het verhaalsrecht een streep gehaald.

Het vervolg is nu gemakkelijk te voorspellen.

Een verdere afschaffing van het verhaal is niet meer tegen te houden. En daarmee is ook het wettelijk alimentatierecht ondermijnd.

De strijd om een nieuwe, naar christelijke normen verantwoorde Armenwet is, vrees ik, al verloren, voor ze begonnen is.

J. Meulink.

zeer bekende drs nog een „In memoriam Dr Abraham Kuyper”. Meerdere dissertaties behandelen een aspect van Kuyper's arbeid: zijn kerkbegrip (Van Leeuwen, een rooms-katholiek), zijn kerkhistorisch werk (Praamsma), zijn conflict met Heemskerck (Voerman), zijn hoger-onderwijswet (De Ru), zijn theologische cultuurbeschouwing (S. J. Ridderbos), het boek van P. Kasteel (een rooms-katholieke dissertatie) is meer een poging tot de beschrijving van de „totale Kuyper”.

Verder verschenen er nog series boekjes, brochures en artikelen over hem, in de trant van „een Maassluiser jongen wordt Minister-President”. Ondanks het 80-jarig bestaan der Vrije Universiteit is er nog nooit een goede biografie verschenen (evenmin als trouwens over Groen van Prinsterer een biografie, waarin de met zo grote zorg uitgegeven schriftelijke nalatenschap is verwerkt).

Onlangs is nu in de Verenigde Staten een boek over Kuyper verschenen, een introductie „to the general reader”. Het is een overzicht van Kuyper's leven en voornaamste werk, zonder dat er veel nieuwe aspecten in naar voren komen. Niettemin is het een merkwaardige sensatie een in een ver land verschenen boek over een omstrede landgenoot te lezen, omdat bijv. de pro-of-contra-Kuyper-houding, die in Nederland nog altijd zo'n grote (vaak emotionele) rol speelt, geheel afwezig is. De schrijver heeft het boek opgedragen „to Dr H. Henry Meeter, a leading American exponent of Abraham Kuyper's life-and-world-view”.

Iemand, die zich eens op een andere wijze met Kuyper wenst bezig te houden dan te doen gebruikelijk is, kan in dit interessante boek terecht.

Jac. van Weringh.

PERSSCHOUW

Om kerkelijke eenheid

De zaak van de eenheid tussen de Chr. Geref. kerken en de Gereformeerden wordt gelukkig al meer een zaak van gesprek en, naar we hopen, van gebed. Tot onze vreugde nam De Wekker — die in een nieuw, keurig kleed is verschenen — een paar artikelen van Prof. Jager over deze zaak over. Op onderscheidene plaatsen spreken kerkeraden samen. En onlangs werden op de Christelijke Geref. ouderlingenconferentie daarover zeer belangrijke dingen gezegd. De ouderlingen uit Emmeloord hadden op die conferentie een zevental puntige vragen gesteld over deze materie. Ouderling D. M. van der Leeden uit Rijswijk beantwoordde die. We vonden in Enigheid des Geloofs de vragen met de antwoorden. We geven die graag hier door:

Vraag 1. Kan een kerkeraad, anno 1960, in de kerkelijke situatie in Nederland, zich met recht

onthouden van samenspreking met kerkeraden van andere kerken van de gereformeerde gezindte?

Antwoord. De na de tweede wereldoorlog steeds groter wordende onvrede en onrust m.b.t. de verdeeldheid der gereformeerden is een verschijnsel, waaraan wij niet kunnen voorbijgaan. Het confronteert ons met de schriftuurlijke vraag: „Is Christus gedeeld?” Daarom staat God achter dit verschijnsel en kan het niet als modegril bestempeld worden.

Het in absolute zin weren van samenspreking met andere gereformeerde kerkeraden onder het motto „Wij werpen onze paalen niet voor de zwijnen” is een hovaardige houding, die ons niet past en zonder meer te veroordelen is. Ook het zich onthouden van initiatief tot samenspreking is niet goed. Het is wel knus en vooral gemakkelijk om zich te isoleren, maar dit levert het gevaar op, dat wij in plaats van onze kerkelijke positie te kennen, daarin vastroesten. Geestelijke luiheid verdraagt zich niet met het apostolische vermaan: „Zijt yurig van geest!” Een kerkeraad, die dit vermaan ter harte neemt, zal in de strijd tegen de zonde der kerkelijke verdeeldheid elke passende gelegenheid aangrijpen, en ook zoeken, om te spreken met herders en schapen van andere (nood-)stallen.

Vraag 2. Als een van onze gesprekspartners samensprekingen weigert, moeten wij ons daar dan bij neerleggen of moet de liefde ons zodanig dringen, dat wij toch periodiek (b.v. jaarlijks) een uitnodiging daartoe blijven doen uitgaan?

Antwoord. Weigering om samen te spreken leidt niet tot moedeloze berusting en verder werkeloos toezien. Op de vraag wat ons dan wel te doen staat, is geen algemeen geldend antwoord te geven. Ook hier behoren wij tijd en wijze te kennen. Herhaling van de uitnodiging kan zeer zeker zin hebben. Doch wanneer herhaling alleen maar geïrriteerdheid teweeg brengt, kan men het beter laten. Informele, persoonlijke contacten kunnen in een dergelijk geval veel effectiever blijken te zijn.

Vraag 3. Is het een wereldse redenering als wij bij voorbaat succes uitgesloten achten? Schieten wij dan niet tekort in geloof in de Heilige Geest?

Antwoord. Deze vraag wordt met een volmondig ja beantwoord. God eist niet van ons, dat we ons alleen maar inspannen, als succes verzekerd is. Wel, dat wij gehoorzaam zijn en blind in de toekomst.

Bij het aanvatten van tuchtzaken menen wij vaak van tevoren reeds te weten, dat het vechten tegen de bierkaai zal zijn. Niettemin moeten wij terecht wijzen en vermanen. En verder hebben wij het aan de Here over te laten.

Zo ook hier. Geloof in de Heilige Geest is vóór alles nodig. De Kerk is Gods zaak (al vestigt het kerkelijke bedrijf wel eens de indruk als zou het ons zaakje zijn).

Vraag 4. Moeten kerkeraden eerst afwachten hoever deputaten terzake gevorderd zijn, alvorens zelf tot activiteiten over te gaan?

Antwoord. Het kerkverband, en dus ook een deputaatschap, heeft een dienende taak jegens de kerken. De plaatselijke gemeenten staan niet onder een hiërarchisch kerkelijk gezag. Een kerkeraad is dan ook ten volle bevoegd zelf samensprekingen te houden.

Bovendien hebben de betrokken deputaten m.b.t. het contact met de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) verzocht hun arbeid te begeleiden door plaatselijke samensprekingen. Zij hebben behoefte aan een biddende en werkende achterban. Van een doorkruisen van hun werk door de kerkeraden, zoals wel is beweerd, is volgens de deputaten zelf dus geen sprake.

Vraag 5. Wat staat een kerkeraad te doen, als met een of meer kerkeraden van andere kerken overeenstemming is bereikt?

Antwoord. Een kerkeraad, die op goede gronden vastgesteld heeft dat overeenstemming bestaat, moet, indien hij zichzelf serieus neemt, gaan verenigen. Dat is schriftuurlijk en confessioneel; en ook in de lijn van de Acte van Afscheiding, waarin de ondertekenaars o.a. verklaren, dat zij zich willen verenigen met elke op Gods onfeilbaar Woord gegronde vergadering.

Het zal niet altijd opportuun zijn om onmiddellijk tot plaatselijke vereniging over te gaan. Er kunnen factoren zijn (toestand eigen gemeente, het kerkverband-in-de-situatie-van-het-ogenblik, e.d.), welke het gewenst maken het tijdstip van de feitelijke vereniging tot nader order (doch niet tot in het oneindige) uit te stellen. Evenwel zal een beginselbesluit tot vereniging niet achterwege mogen blijven.

Vraag 6. Is het mogelijk, dat een plaatselijke kerk aangesloten is bij meer dan een kerkverband, aangenomen dat de organisatorische moeilijkheden zijn op te lossen?

Antwoord. Het moet mogelijk zijn (en voor wat betreft de organisatorische kant: mogelijk gemaakt worden), dat een verenigde gemeente de band met meer dan een kerkenformatie behoudt, zo lang die formaties zelf nog niet gesmolten zijn.

Denkt aan de Reformed Churches in Australië! Daarmede staan zowel de Gereformeerde Kerken (Syn.) als de Christelijke Gereformeerde Kerken in correspondentie. Al is correspondentie niet hetzelfde als samenleving in een kerkenformatie: men erkent elkaar toch. Wanneer nu de Refor-

med Churches tot één gemeente zouden inkrimpen, zou de band van die ene gemeente met de beide Nederlandse kerkenformaties principieel in niets verschillen van de hier voorgestane band van een verenigde plaatselijke gemeente in Nederland met meer dan een gereformeerde kerkenformatie.

Vraag 7. Wat kunnen wij nog meer doen om elkander actief te maken de hier bedoelde samensprekingen te beginnen en/of voort te zetten, dan elkander adviezen van onze synode voor te houden en vragen voor ouderlingenconferenties in te zenden?

Antwoord. Een rechtstreeks antwoord op deze vraag is niet gemakkelijk. Aan te raden is om naar een algemene klimaatverbetering te streven door b.v. het werk van de Vereniging tot Herstel van de Kerkelijke Eenheid der Gereformeerde Belijders te steunen en de lezing van het blad van die vereniging, n.l. „Eenigheid des Geloofs”, dat mede geredigeerd wordt door Chr. Geref. theologen, te bevorderen.

Bovenal is nodig een veelvuldig gebed om de hulp van de Heilige Geest. In de eerste plaats opdat meer besef ontstaat, dat Gods Kerk voor wat de onderlinge verstandhouding betreft niet leeft naar Gods Woord. En voorts opdat God een uitweg bane uit het moeras der verdeeldheid en ons vervulle met Zijn kracht, nadat ons duidelijk geworden is, dat wij ons op eigen kracht niet bevrijden kunnen uit de onmacht, waarin wij verstrengeld zijn.

Ik neem dit stuk niet op, omdat ik het er geheel mee eens zou zijn. Dat is zeker niet het geval. Maar wat er in boeit en waarin het onze volle aandacht en overweging verdient is dit, dat er ernst in wordt gemaakt met de opdracht van Christus, dat allen die oprecht in Hem geloven met alle ernst moeten streven naar kerkelijke eenheid. Dat is: naar het samen aanzitten aan de „dis des Heren”.

IN MEMORIAM DR A. KUYPER (I)

Acht november was het veertig jaar geleden dat Kuyper stierf. Ik zie nog De Standaard met rouwrand. Die dag hebben veel mannen geschreid. Er was een stuk uit hun leven weggescheurd. Een mens was heengegaan, die hun rijkdommen in Gods Woord en in het christelijke leven had getoond als waarvan ze nooit hadden gedroomd. Vooral ook een man die hun was voorgegaan in de strijd tegen de oppermachtige „geest der eeuw”, die de kerk Gods zo deerlijk had gehavend, waarvan ze de daemonie helder doorzagen maar die ze op diens eigen terrein niet konden weerstaan. De huidige generatie kan nooit beseffen welke betekenis deze man voor Christelijk Nederland heeft gehad, welke plaats hij in duizenden harten innam. Er is dezer dagen van verschillende kant gewezen naar het magistrale In Memoriam dat Prof. Anema na Kuyper's dood in het tijdschrift „Stemmen des Tijds” schreef. De Rotterdammer noemde Anema's artikel „journalistiek gezien misschien wel het beste „in memoriam” dat in onze eeuw werd geschreven”. Al zullen wel niet alle lezers van „Opbouw” alles van wat Anema schreef verstaan, ieder zal toch gegrepen worden door zijn indrukwekkend woord.

Hier volgt het eerste gedeelte. D.V. volgt a.s. week de rest.

Kuyper is dood!

Kuyper is dood.... Gisteren hebben ze hem begraven.... Weg is hij, weg voor goed....

En ik moet over hem schrijven. Ons tijdschrift moet over hem een artikel hebben, of zoal geen artikel, dan toch ten minste enkele bladzijden. In het eerstvolgend nummer. Ik besef dat het zó moet zijn. Ik billijk ook, dat men mij de taak toeweest om er voor te zorgen, dat het geschiedt. Ik mag niet weigeren....

Maar ik kan niet ordelijk schrijven, nu niet, over Kuyper. Het is een poespas in mijn bewustzijn. Ik wil nu ook niet schrijven. Ik heb deze week zoveel ik maar even kon de eenzaamheid gezocht. Elke stornis haat ik, tot mijn huisgenoten toe zijn mij haast een hindernis deze dagen. Bij brokstukken stuwen de gevoelsprikkel van dit sterven mij telkens weer de voorstellingstrossen van een kwart eeuw lang door het hoofd. Ik kan ze niet beheersen, ik probeer het ook niet eens. Nog eenmaal, nu door zijn dood, zoals zo talloze malen tijdens zijn leven, nu voor het laatst, heeft hij mijn hele ziel in beroering gezet. Door zijn woord heb ik mijn Heiland gevonden, door zijn wetenschap ben ik wijsgerig van een hybridische brekebeen tot een harmonisch geheel geworden, door zijn staatswerk ben ik ontstoken in ijver om mijn klassieken in de hoek te werpen en naar het zwaard van Themis te grijpen; ik heb met hem getreurd en gelachen, geliefd en gehaat, hij heeft mij getroost en ook wel eens getrapt, ik heb met hem momenten doorleefd, die tot mijn liefste herkauwingskost behoren, er is ook wat ik zou willen verdelgen uit mijn memorie, nu, in deze dagen, als ik het kon.... Van mijn prilste jeugd af is mijn leven met zijn figuur saamgeweven geweest.... Hoe zal ik zó schrijven? Hoe zal ik thans trachten te onderscheiden tussen wat groot en niet groot, tussen wat blijvend en wat

voorbijgaand is, hoe zal ik nu zien wat er verder met zijn levenswerk moet gebeuren, wat niet en wat wel moet worden veranderd, wat alleen voor zijn tijd goed was en wat ook voor onze tijd nog deugdelijk is. Hoe zal ik ook maar bij benadering objectief thans een beeld geven van deze geweldige? Daar werpt God in de bonte wirwar van het marktgewoel der mensheid een machtig brok oer-leven, waarin de schrilste tegenstellingen tot een wonderbare, maar niet te loochenen eenheid zijn samengeperst. Ge raakt met uw eigen leven onder dat blok, het verwarmt, verlicht, beschut, doorgloeit u met zijn uitstraling, het drukt en beëngt u tegelijk; ge klemt er u aan vast, ge rukt u er weer van los, ge poogt het van een afstand te zien, met nieuwe magnetische kracht trekt het u aan; hoe prachtig, hoe groot.... daar! en daar.... wat lelijk!.... Daar trekt de zwarte doodskleur over dien steen der hulpe en des aanstoets tevens, hij wordt brokkelig en kruimelig, hij stort als stof in het stof....

En nu daarbij gaan redeneren? Kom! Is er wel één middel van zielsuiging zó armzalig, zó erbarmelijk-onmachtig als discursief betoog om warme, ingewikkelde levenswerkelijkheid weer te geven? In een drama kan de éne figuur zus en de andere zó spreken, beide de waarheid, en het drama kan toch één zijn; in het orkest kunnen de bassen kreunen en de blazers jubelen zonder aan harmonie en symphonie te kort te doen. Maar in een betoog moet alles sluiten, daarin mag niets tegenstrijdigs voorkomen; alles moet consequent zijn. Toen ik Kuyper eens in een warm twistgesprek over een te volgen politieke gedragslijn toeriep: maar dat is niet consequent! — toen snerpte hij mij honend tegemoet: „Wat consequent!.... Alleen een rentenier is consequent!” Maar ik moet niet over een rentenier, ik moet over Kuyper, over een machtig geniaal werker schrijven. Ik kan wel wat zeggen, maar onmiddellijk voel ik, dat het tegenovergestelde met evenveel recht kan worden betoogd. These, antithese, maar waarlijk ook synthese.... was het wonder, dat via zijn leermeester Scholten op deze gecompliceerde geest een vaak Hegeliaans stempel was komen te staan? Maar Hegel stond met de overgeleverde logica steeds op gespannen voet en ik moet hier logisch zijn, wil ik voor mijn lezers niet meer verwarring stichten dan verheldering brengen. Liefst gaf ik een onsamenhangende sentiments-explosie over de talloze herinneringen van de meest onderscheiden aard, die mij door het hoofd kruisen. Maar daarvoor is het hier niet de plaats. En ik doe daarom maar het beste, te trachten de grote dode met u te bezien van uit één bepaalde gezichtshoek. Die gezichtshoek wijst zich als van zelf aan. Ons maandschrift is geboren uit de behoefte, om anderen en ons zelf helderziendheid te verschaffen over het verband en de tegenstelling tussen Christendom en cultuur.

Welnu, laat mij dan hier met een paar woorden pogen te schetsen de betekenis van Kuyper voor het probleem van Christendom en cultuur.

Antichristelijke cultuur

Het is een eeuw vol uitspruitend nieuw leven geweest, waarin Kuyper optrad en waarvan hij een der grootste figuren werd. Het was een eeuw van „cultuur”, meer dan een eeuw van christendom.

Of Christendom en cultuur als zodanig dan tegenover elkaar staan? Zeker niet, als ge het begrip van cultuur enkel formeel neemt. Hoe zoude de ontwikkeling van al wat God aan groots en schoons in kiem in 's mensen aanleg heeft ingevlochten, ooit in strijd kunnen zijn met zijn eigen ordinantiën, mits maar in de weg van Zijn geboden, die cultuur werd voltrokken? Maar juist daar zat de giftand. Cultuur, zoals zij soms tot walgens toe de lievelings-leus des 19e eeuw werd, was geen neutraal begrip, maar een begrip van zeer bepaalde inhoud.

De middeleeuwen hadden de cultuur gesteld in dienst van de Kerk en ondanks de schatten van geestelijk bezit, die wij aan deze dienstverhouding te danken hebben, was het recht, dat de 16e eeuw die banden slaakte. Maar het ging hier dezelfde weg op, die Grotius insloeg met de rechtswetenschap: dat hij haar van de theologie emancipeerde was een stap vooruit, maar dat hij haar met zijn „etsi daremus esse non Deum” van God Zelf losmaakte werd de vloek van het natuurrecht. Kerk en cultuur hadden elk hun eigen terrein: om in de woorden van Kuyper te blijven, de eerste bewoog zich op dat der bijzondere, de laatste op dat der algemene genade; maar dat de cultuur sinds de 16e eeuw al meer uitgesproken een humanistische stempel ontving, zich losmaakte van de wet Gods en zo al meer uitgroeide tot een anti-christelijke macht, dat moest al meer de boze tegenstelling in het leven roepen, die geworden is voor onze tijd tot een zelfstandig probleem.

Op zichzelf reeds moest het humanistisch karakter, dat de cultuur der 19de eeuw droeg, haar in scherp conflict brengen met de centrale geest van het christendom. Want of men nu dat Christendom meer kerkelijk-organisatorisch of meer subjectief religieus of meer praktisch-soteriologisch of meer objectief-regulatief opvatte en daardoor onderling verschilde, hierin was en bleef men één, dat God Zelf, geopenbaard in Zijn woord, in het midden bleef staan zowel

van levensbeschouwing als van levenspraktijk. Daartegenover stelde de cultuur de zelfverheerlijking van de mens, hetzij dan van de enkele reële mens. van de gedroomde Uebermensch, of van de menselijke gemeenschap, zo bewust mogelijk op de voorgrond.

Eerst in de aanvang der eeuw, was de speculatieve wijsbegeerte, idealistisch als zij was getint, het Christendom op haar manier nog niet onvriendelijk gezind, al moest ze het van zijn wezenstrekken beroven, om het te kunnen invoegen in haar stelsels. Maar al spoedig kenterde dat. De epigonen, die na Kant en Fichte, Schelling en Hegel kwamen, sloegen onder voorgaan van Schopenhauer en Von Hartmann liever Boeddhistische wegen in. Nog één stap en Nietzsche stortte de fiolen van zijn bitterste haat over Christus Zelf, Zijn leer en Zijn volgelingen uit in een vloed van geniale scheldspreuken. Het humanisme had alle vermomming afgelegd, het toonde fier en frank zijn afkeer van het Christendom, het ging daarop zelfs prat.

Materialisme en intellectualisme

De humanistische cultuur vertoonde nu in de vorige eeuw nog twee bijzondere trekken, die haar anti-christelijk karakter te scherper deden uitkomen. Zij was materialistisch-positivistisch en tegelijk overwegend intellectualistisch geaard.

Het eerste, het materialisme, had een driedelige wortel. Reactie tegen de speculatieve filosofie, de opbloei der natuurwetenschap, de daarmee gepaard gaande ongekende toeneming van technisch kunnen en stoffelijke welvaart werkten alle drie saam, om heel de cultuur te leiden in materialistische banen. Maar met dat voorop schuiven van het stoffelijke moest het conflict met het christendom te meer worden verscherpt. Een geestelijk-mystiek humanisme, als wij in de jongste tijd zagen opkomen, staat in beginsel even vijandig tegenover het christendom, is misschien zelfs nog gevaarlijker, maar zoekt eer synthese dan conflict.

En bij dat materialisme kwam nu nog de zo merkwaardige intellectualistische tint van heel de 19de eeuwse cultuur, haar aanvang nemend reeds voor het begin der eeuw, vóór haar einde reeds door mystieke reactie met zachte maar daarom niet minder vaste hand teruggedrongen. Bij Kant stond het intellectualisme nog in dienst van het ethische doel, bij Schelling was het nog aesthetisch gekleurd, maar bij Hegel vierde het zijn hoogste triomf; was het panlogisme geworden. Toen voor de filosofie des geestes de wetenschap der natuur in de plaats kwam, bleef het intellectualistisch element overheersen. In Frankrijk kreeg men de filosofie positive van Comte. In Engeland kwam eerst Bentham, later Stuart Mill het nuchter en helder denken op grond der ervaring, aanprijzen. Strausz en Renan, Scholten en Kuenen, Pierson, zij pasten de consequentie onverbiddelijk toe op de goddelijke openbaring. Tot Opzoomer de profeet der openbare school werd, die door haar verstandelijke verlichting straks de zeden zou verbeteren en de gevangnissen overbodig maken. Dat was een cultuur geworden, die niet meer enkel van het christendom was vervreemd, het was de absolute vijandschap geproclameerd.

(Slot volgt)

C. V.

Eén- of tweemaal ter kerk

Een veertig jaar geleden verscheen in ons land een weekblad, dat de naam droeg: „De Ster” - der Christelijke weekbladen. Het wilde voor die tijd een soort Christelijke Haagsche Post zijn. Of, om de vergelijking naar onze tijd door te trekken, een Christelijke „Elsevier”. Het blad heeft het niet kunnen bolwerken, helaas. In die Ster was een interessante rubriek die gevuld werd door de **Poortwachter**. Die naam was een pseudoniem voor Ds S. Huismans. Deze beschikte over wat de journalisten „een fijn pennetje” noemen. Hij kon er iemand kostelijk van langs geven. En hij schreef nog meer moois. Dezer dagen vond ik een prachtig artikelje van hem. Het had het hierboven staande opschrift. Omdat het nog ten volle aktueel is, laat ik het nog maar eens afdrucken:

— Zondags tweemaal ter kerk gaan kan tot de dode werken behoren.

Maar eenmaal ter kerk gaan is nog geen geestelijk leven.

— Tweemaal ter kerk gaan is geen uitdrukkelijk gebod Gods.

Maar eenmaal ter kerk gaan vindt daarom nog geen steun in de stem van het geweten.

— Tweemaal ter kerk gaan kan **werkheiligheid** zijn.

Maar eenmaal ter kerk gaan is daarom nog geen heiligheid zonder meer.

— Tweemaal ter kerk gaan, daartoe behoort geen christen zich te verbinden.

Maar eenmaal ter kerk gaan behoort daarom nog niet tot de Christelijke vrijheid.

— Tweemaal ter kerk gaan kan bijgeloof zijn.

Maar eenmaal ter kerk gaan is nog geen geloof.

— Tweemaal ter kerk gaan, daar „**zit het hem niet in**”.

Eenmaal ter kerk gaan, daar „**zit het hem**” nog minder „**in**”.

— Tweemaal ter kerk gaan is nog geen blijk, dat er „**behoefte**” is.

Eenmaal ter kerk gaan evenmin of nog minder.

— Tweemaal ter kerk gaan bouwt de kerk niet op.

Eenmaal ter kerk gaan breekt de kerk af.

— Tweemaal ter kerk gaan doen sommigen om de dominee een plezier te doen.

Waarom zoudt gij hem displezier doen, door slechts eenmaal te gaan?

— Tweemaal ter kerk gaan doet de hemel niet verdienen.

Neen, maar eenmaal ter kerk gaan, en halsstarrig weigeren om, ook wanneer gij heel goed kunt, tweemaal te gaan, kan een bewijs zijn, dat ge op weg zijt naar de hel.

— Tweemaal ter kerk gaan is niets meer dan een gewoonte.

Eenmaal ter kerk gaan ook, maar een zeer slechte.

C. V.

VAN HIER EN GINDS

Billy Graham in Duitsland

Ongeveer 750.000 Duitsers hebben de massabijeenkomsten van Billy Graham bijgewoond, die hij in drie weken tijds overal in Duitsland heeft georganiseerd, van Essen, de Reperbahn in Hamburg, tot een tent in West-Berlijn, op een honderd meter afstand van de grens met Oost-Berlijn. Vele bezoekers kwamen uit nieuwsgierigheid, maar meer dan 16.000 mensen hebben gehoor gegeven aan Graham's oproep om naar voren te komen en voor Christus te kiezen.

De communisten schilderden Graham af als een werktuig van het Westen, die gezonden is om de Duitsers van de problemen van hun land af te leiden door te spreken over het hierna-maals.

De Oostduitse pers noemde hem een Amerikaans agent, een imperialist provocateur en een charlatan. In een spotprent werd hij afgeschilderd als een zwarte engel met vleugels, gemaakt van een Amerikaanse vlag met een zak goud in zijn hand.

De plaatselijke protestantse kerken hebben al maanden van te voren geholpen bij de organisatie van Graham's massabijeenkomsten. Bisschop Dibelius heeft de campagne gesteund. Bekende kerkelijke leiders hebben zich naast Graham op het spreekgestoelte vertoond en zijn werk geprezen.

KERKNIEUWS

Afscheid. Ds J. Rijnveld nam zondag 6 nov. afscheid van de gemeente van Bunschoten-Spakenburg. Des morgens in de Maranatha-kerk met een preek over Hosea 14 : 9b. Des avonds in de Noorderkerk met een preek over Hebr. 10 : 23.

Bevestiging en Intree. Na des morgens door Ds Bouwsma van Kampen bevestigd te zijn, deed ds De Boer op zondag 6 nov. zijn intree in de gemeente van Vlaardingen met een preek over 2 Kor. 1 : 20.

Geref. Kinderbescherming. Als men vraagt: „Wat is het doel van de Stichting Gereformeerde Kinderbescherming?”, dan kan het antwoord daarop zijn: „Het tegengestelde doen van wat de discipelen eens gedaan hebben”.

We kennen de geschiedenis. De discipelen verhinderden de moeders hun kinderen tot Jezus te brengen. Ze vormden een barrière tussen Christus en de kinderen. Hun ogen, hun stem, hun gebaren wezen hen terug.

Maar de Heiland doorbreekt die barrière. Hij roept ze tot zich en legt zegenend Zijn handen op de kleinen.

Er zijn nog mensen die een barrière opwerpen tussen Christus en de kinderen der Kerk. Er zijn zelfs ouders die dat doen; helaas ook ouders onder ons. Ouders die door twist en tweedracht, door verwaarlozing, door het verbreken van de huwelijksband, een versperring opwerpen tussen Christus en hun kinderen.

Als het zover is dat de Overheid ingrijpt, zodat de vader en de moeder uit de ouderlijke macht ontzet worden, dan staat de Gereformeerde Kinderbescherming klaar om die jonge, gewonde levens onder haar hoede te nemen. Zij zoekt een haven, een toevlucht voor die kinderen in nood. Zij zoekt een gezin waar het kind warmte, liefde, begrip, rust en bovenal godsvrucht ontmoet. Een gezin waar het oog van die kinderen weer gericht wordt op Christus, de grote Kindervriend. De grootste taak van de Gereformeerde Kinderbescherming is om de kleinen die voor de Kerk verloren dreigen te gaan, weer onder de staf van de Goede Herder te brengen.

Om die taak goed te kunnen verrichten heeft de Stichting een tehuis nodig. Een tehuis om die kinderen voorlopig op te vangen, hen daar tot rust te brengen, ze te observeren en tijd te hebben om een geschikt gezin te vinden.

Helpt U mee aan de bouw van dit tehuis? Als er één zaak is, Uw liefde en geld waard, dan is het deze. Christus legde zegenend Zijn

handen op de kinderen. Laten wij onze handen niet aftrekken van het zaad der Kerk dat dreigt te verstikken onder modder en stenen van zonde en elende.

Verantwoording :

Tussen 22 oktober en 5 november werd tot een totaal van f 498.— aan giften ontvangen. De eerste stenen voor het fundament.

Alle gevers en geefsters hartelijk dank.

Het bestuur der Stichting Gereformeerde Kinderbescherming,
p.a. C. van Maasdijkstraat 17, UTRECHT.

Postrekening : nr 52325 t.n.v. Penningmeester „Stichting Gereformeerde Kinderbescherming”, Utrecht.

Adressen : Eindhoven, contact-adres voor militeairen: Jacob de Gelderstr. 16, tel. 04900 - 64392; **Harkema-Opeinde**, adres kerkeraad : G. Borsius, Turflaan 1, Surhuizum, post Augustinusga; **Culemborg**, J. Bult, Vliegerweg 15, Culemborg; **Souburg-Vlissingen**, adres diakonie : P. van Beveren, Kanaalstr. 40, Vlissingen; **Enschede-Noord**, scriba : T. Hilverda, Rossestraat 40, Enschede; **Ds D. Los**, Badhuisstr. 1 te Huisduinen (N.-H.), tel. 02230 - 2718.

In vol vertrouwen op alle beloften van God overleed onze zorgzame man, vader en grootvader

PETER BOS

Ridder in de Orde van Oranje Nassau

op 69-jarige leeftijd.

„Mijn genade is U genoeg”.

G. BOS—Kanis.

J. BOS

A. J. BOS—van Dooren

Peter, Elsje, Géke, Martha.

M. TEEUWEN

H. TEEUWEN—Bos

Géke, Corrie.

L. VAN HOVE

A. E. VAN HOVE—Bos

Ada, Peter, Geesje, Sanny, Adriaan.

H. BOS

J. A. BOS—van Halm

Adri, Peter, Greetje.

K. CH. VINKE

G. VINKE—Bos

Marja, Cees, Peter, Geesje.

Kampen, 10 november 1960.

Oudestraat 70.

De begrafenis heeft op dinsdag 15 nov. j.l. plaats gevonden

BETALING ABONNEMENTSGELD

Op 1 oktober begon het tweede halfjaar van de vierde jaargang.

Willen onze abonnees die per halfjaar betalen hun abonnementsgeld n.l. f 5.— storten op onze postrekening 233117 t.n.v. Drukkerij STEENBERGEN te Zeist met bijvermelding voor OPBOUW.

Dit bespaart U hoge incassokosten en ons veel administratie.

Dank voor de medewerking.

De Administratie.

Regelprijs 20 cent per m.M.

Bij contract reductie.

★

ADVERTENTIE-TARIEF :

FAMILIEBERICHTEN :

Regelprijs 15 cent per m.M.

Abonnementen s.v.p. bij vooruitbetaling door storting op giroreken. 233117 t.n.v. Drukkerij Steenbergen, Zeist, met vermelding voor „Opbouw”.

Abonnementsprijs : f 5.— p. halfj. - f 10.— p. j.

Studenten abonnement f 6.— per jaar.

Losse nummers 25 cent. Buitenland : f 6.25 per halfjaar - f 12.50 per jaar.

Drukkerij Steenbergen

ZEIST - TELEFOON 03404 - 2452

★

Periodieken

Boekwerken

Handelsdrukkerij